

АНОТАЦІЯ

Алексєєв І. С. Інститут пробації в системі кримінальної юстиції України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право. – Хмельницький університет управління та права, Хмельницький; Науково-дослідний інститут публічного права, Київ. 2019.

У дисертації розкрито теоретичні, правові та організаційні засади інституту пробації в системі кримінальної юстиції України, а також сформульовано теоретичні узагальнення, висновки та рекомендації, спрямовані на приведення законодавства України та практики його застосування відповідно до сучасних європейських традицій та стандартів у цій сфері.

Окреслено соціально-правові передумови впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції України. Доведено, що істотний вплив на розширення застосування покарань без ізоляції від суспільства має низка чинників гуманітарного, економічного й політичного характеру. І хоча всі ці чинники мають важливе значення, однак наголошено, що пріоритетну роль відіграють саме гуманітарні чинники. Досліджено сутність і зміст таких чинників. Сформульовано аргументи на користь більш широкого застосування альтернативних позбавленню волі покарань, сутністю яких є гуманніший характер, компенсаторний механізм, додаткові заходи щодо безпеки суспільства, а також значна економічність їх застосування.

Проаналізовано етимологічне значення, наукові та законодавчі підходи до розуміння сутності таких понять, як «виправлення» та «ресоціалізація», визначено їх співвідношення та взаємозв'язок. У межах аналізу такої передумови впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції, як гуманізація кримінально-виконавчої системи, досліджено сутність і зміст принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві.

Проаналізовано таку передумову впровадження пробації в систему кримінальної юстиції, як зміна парадигми правосуддя та процесу виконання покарань. З цією метою досліджено етимологічне тлумачення, правову

природу, мету й цільову спрямованість «відновного правосуддя». Доведено, що впровадження інституту пробації в систему кримінальної юстиції має багато передумов соціально-правового характеру, пов'язаних із потребою виправлення та ресоціалізації засуджених через застосування диференційованих та індивідуалізованих методів впливу, зменшення рецидиву злочинності, депеналізації і декриміналізації певних кримінальних діянь, гуманізації системи покарань тощо.

З'ясовано сутність, зміст і функції пробації. Досліджено сформульовані в науковій доктрині та законодавстві основні підходи до визначення поняття «пробація». Проаналізовано генезу виникнення та розвитку цього інституту в зарубіжних країнах. З'ясовано, що найбільш прийнятною серед учених-процесуалістів і законодавців є концепція пробації як методу роботи зі злочинцями, що полягає в установленні позитивних взаємин з такими особами, наданні їм допомоги, а також залученні їх у суспільне життя, і саме такий підхід відбито у міжнародних правових документах.

Визначено ознаки пробації, серед яких основними є такі: звільнення засудженого від покарання чи його подальшого відбування; установлення спеціального режиму випробування під час перебування засудженого поза межами установи виконання покарання; збереження реальної можливості фактичного застосування покарання; здійснення нагляду у процесі ресоціалізації засудженого.

Проаналізовано передумови ухвалення Закону України «Про пробацію», з'ясовано основні недоліки та переваги цього нормативного правового акта.

Проведено порівняльне правове дослідження основних функцій органів пробації в Україні та зарубіжних країнах. Здійснено їх класифікацію.

На основі проведеного дослідження сформульовано авторське визначення пробації як системи індивідуалізованих і диференційованих наглядових, соціально-виховних, реінтеграційних, адаптаційних, профілактичних та інших заходів, спрямованих на виправлення та ресоціалізацію засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням

волі, забезпечення уповноважених органів інформацією щодо особи обвинуваченого (засудженого), примирення засуджених із потерпілими, а також надання допомоги потерпілим.

Проаналізовано зміст міжнародних правових актів, які регламентують питання пробації. Проаналізовано зміст таких основоположних у цій сфері міжнародних актів, як Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила); Правила Ради Європи про пробацію; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками; Рекомендація NR(92)16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські правила щодо застосування громадських санкцій та заходів; Рекомендація NR(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах; Рекомендація Rec(2000)22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення реалізації європейських правил відносно громадських санкцій та заходів; Рекомендація CM/Rec(2008)11 про Європейські правила щодо неповнолітніх, які відбувають покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; Резолюція (70)1 про практичну організацію заходів по спостереженню і пенітенціарному контролю за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками; Керівні принципи для тюремних систем і служб пробації по насильницькому екстремізму і радикалізації тощо. З'ясовано роль цих міжнародних актів у становленні вітчизняного інституту пробації та його законодавчому регулюванні.

Досліджено генезу впровадження та інституційного оформлення пробації в Україні, а також визначено основні етапи становлення й розвитку цього інституту. З'ясовано, що у процесі впровадження інституту пробації в національну правову систему важливу роль відіграли органи державної влади, національні благодійні й громадські та міжнародні організації, правоохоронні та судові органи, науковці і практики, громадськість.

Доведено, що впровадження пробації як самостійного інституту відбувалося поступово, через обговорення доцільності заснування такої

структурної одиниці кримінальної юстиції в Україні, дослідження й запозичення найкращого зарубіжного досвіду її функціонування. З'ясовано, що законодавчому закріпленню основ пробації та діяльності органу пробації передував тривалий процес (понад десять років) науково-теоретичних дискусій, практичного опрацювання окремих пробаційних методик, констатації потреби запровадження інституту пробації та відображення його концепції на рівні нормативних правових актів.

Досліджено нормативні правові акти, які стали передумовою для впровадження пробації в Україні, регламентували потребу створення служби пробації, містили констатацію незадовільності роботи кримінально-виконавчої інспекції, а також акцентували увагу на потребі застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Проаналізовано зміст Закону України «Про пробацію», на основі чого зроблено висновок, що ухвалення цього нормативного правового акта стало важливим, однак лише початковим кроком на шляху розбудови національної системи пробації відповідно до міжнародних стандартів. Сьогодні триває процес розроблення підзаконних нормативних правових актів, інституційної розбудови органу пробації, підготовка персоналу пробації. Визначено чинники, які впливають на успішність такого процесу.

Здійснено системно-структурний аналіз національної системи пробації та доведено, що вона розроблена з урахуванням основних міжнародних стандартів у сфері пробації, зокрема Правил Ради Європи про пробацію.

Визначено основні завдання пробації та проведено їх порівняння із завданнями, що були властиві кримінально-виконавчій інспекції.

Досліджено сутність і зміст основних видів пробації – досудової, наглядової та пенітенціарної. Обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення їх нормативного правового регулювання, які ґрунтуються на аналізі міжнародного досвіду, судової практики, а також результатів проведеного анкетування.

З'ясовано, що задекларована мета пробації в Україні відповідає міжнародним стандартам пробації та передбачає гарантування безпеки суспільства через виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними

повторних кримінальних правопорушень. Доведено, що впровадження інституту пробації в Україні дозволить кардинально змінити вектор роботи з правопорушниками, а також впровадити нові підходи до виправлення засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Проаналізовано організаційні правові основи функціонування органу пробації в Україні. Визначено основні етапи інституційного становлення органу пробації та питання його підпорядкування. З'ясовано, що з організаційно-управлінської точки зору чинні раніше системи управління не забезпечували ефективного використання фінансових, матеріальних і технічних ресурсів, що унеможливило повноцінне виконання функцій пробації й зумовило створення єдиної державної установи з питань пробації – Центру пробації.

Проаналізовано правовий статус, організаційно-управлінську структуру новоствореного органу пробації, його завдання та функції, основні напрямки взаємодії з органами влади, підприємствами, установами та організаціями тощо. Окрему увагу приділено аналізу правового статусу працівників, які виконують завдання пробації, а також визначено основні недоліки його нормативного правового регулювання. Доведено, що однією з необхідних передумов упровадження пробації є підготовка персоналу пробації, а тому основну увагу зосереджено на висвітленні основних напрямків підвищення ефективності кадрового забезпечення органів пробації, навчання й підвищення кваліфікації працівників, які виконують завдання пробації. Досліджено специфіку правового статусу, завдання та функції, обсяг повноважень та основні напрямки діяльності волонтерів пробації.

Визначено недоліки організаційно-правового забезпечення діяльності органу пробації, а також обґрунтовано найбільш ефективні шляхи їх усунення, зокрема через внесення змін і доповнень до КУпАП, КК України, КПК України, КВК України.

Досліджено організаційні правові аспекти роботи із засудженими та потерпілими як складові елементи системи пробації в Україні, зокрема в контексті запровадження постпенітенціарної пробації та відновного

правосуддя. Проаналізовано законопроекти, які стосуються питань удосконалення нормативного правового регулювання вітчизняної системи пробації, а також оптимізації функцій і завдань пробації, визначено їх переваги та недоліки.

Обґрунтовано потребу запровадження в Україні нового окремого виду пробації – постпенітенціарної, під якою запропоновано розуміти здійснення наглядових і соціально-виховних заходів щодо осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання у формі позбавлення або обмеження волі, осіб, яким покарання замінено більш м'яким, здійснення соціального патронажу щодо осіб, які відбули покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом.

З метою обґрунтування доцільності такої пропозиції проаналізовано позитивний досвід Німеччини, Данії, Великої Британії, Швеції, Норвегії, Латвії та деяких інших зарубіжних країн, а також основні положення Правил Ради Європи про пробацію. Сформульовано пропозиції про внесення змін до чинного законодавства у частині імплементації постпенітенціарної пробації, розширення кола суб'єктів пробації та уточнення строків її здійснення, які створять можливість для подальшої роботи органів пробації в напрямку ресоціалізації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання або осіб, які вже його відбули, забезпечать можливість реалізації зазначеними особами комплексу заходів (правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та ін.), спрямованих на мінімізацію можливості скоєння суб'єктами пробації злочинів у майбутньому.

Досліджено особливості організаційного правового забезпечення роботи з потерпілими як елементу національної системи пробації в Україні. Доведено, що роботу з потерпілими слід розглядати як окремий напрямок діяльності органів пробації у процесі їх взаємодії з місцевими громадами та громадянським суспільством. Вона є одним з елементів системи відносин у сфері відновного правосуддя і не є повноцінним елементом системи відносин у сфері пробації. Проаналізовано міжнародні нормативні правові акти, які

регулюють особливості здійснення відновного правосуддя, а також наукові погляди на сутність і зміст цього інституту. Визначено процеси, які зумовлюють доцільність запровадження відновного правосуддя в Україні як елементу національної системи пробації саме в контексті організаційного правового забезпечення роботи із потерпілими.

Запропоновано не лише долучати потерпілих осіб до процесу пробації, але й диференціювати методологічні підходи до розроблення пробаційних програм з урахуванням негативних наслідків злочинної поведінки як щодо окремої особи – потерпілого, так і щодо громади в соціальному середовищі, де було скоєно злочин. Досліджено практику застосування відновного правосуддя в таких зарубіжних країнах, як США, Канада, а також у деяких країнах Європи – Австрії, Бельгії, Великій Британії, Німеччині, Чехії, Латвії, Литві, скандинавських країнах. На основі проведеного дослідження відновне правосуддя запропоновано визначати як систему заходів, що передбачають пряму участь засудженого, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, та за бажанням – потерпілих, при їх координації з органами пробації, у процесі відшкодування засудженим завданих збитків потерпілій стороні, третім особам та інтересам територіальної громади. Такі заходи мають включати заходи матеріального впливу на особу злочинця (відшкодування нею завданих збитків), заходи психологічного впливу (виховні семінари та навчальні програми), заходи соціального впливу (залучення засуджених до співробітництва з громадськими соціально-орієнтованими, благодійними, волонтерськими організаціями тощо).

Визначено організаційні правові аспекти вдосконалення діяльності органу пробації. На основі аналізу сучасної системи органів, що реалізують державну політику в сфері пробації, з'ясовано, що на законодавчому рівні відсутня регламентація структури органів пробації. У зв'язку з цим запропоновано детермінувати та законодавчо закріпити структуру органів пробації, що має забезпечити чітке розуміння організаційної складової національної системи пробації задля розроблення дієвих механізмів її матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Також детально

проаналізовано повноваження органів пробації, у результаті чого з'ясовано, що вони є обтяжливими і закріплюються в багатьох підзаконних нормативних правових актах, що у свою чергу суперечить положенням низки законодавчих актів. У зв'язку з цим запропоновано вжити заходів щодо систематизації та закріплення відповідних повноважень органів пробації в Законі України «Про пробацію». Також обґрунтовано потребу внесення змін до Закону України «Про пробацію», спрямованих на встановлення такого рівня оплати праці персоналу органів пробації, який буде співмірний їхньому функціональному навантаженню.

Наголошено на потребі вдосконалення правового регулювання застосування технічних засобів для реалізації завдань у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації. З цією метою запропоновано впровадити застосування засобів електронного моніторингу, що дозволить контролювати переміщення осіб під час перебування на обліку в органах пробації.

Ключові слова: відновне правосуддя, досудова пробація, електронний моніторинг, засуджений, кримінальна юстиція, наглядова пробація, пенітенціарна пробація, постпенітенціарна пробація, постпенітенціарний нагляд, потерпілий, пробаційні програми, пробація.